

KISS TAMÁS

Demokrácia?!

– kolozsvári diákok politikai kultúrájának elemei –¹

1. BEVEZETŐ

1.1 *Mi a politikai kultúra?*

Ekutatási téma a kelet és közép-európai rendszerátalakulások nyomán tett szert különös aktualitásra. Ralph Dahrendorf 1990-ben felmelegíti az Annales Iskola jól ismert tételét, miszerint a történelmi változás különböző dimenzióinak más-más „ideje” van (Dahrendorf, 1990). *A politikai eseménynaptár változik legdinamikusabban.* Viszonylag gyors ütemű lehet a *gazdasági változás* is. Ezekkel szemben a tömeges hitek, érzelmek, vélekedések, más szóval a *mentalitások* meglehetősen inerciával rendelkeznek. Dahrendorf sokat idézett prognózisa a következő: a politikai-jogi rendszerátalakulás hat hónap alatt megtörténhet, vagyis a szabad választások utáni első parlament (amennyiben erre a politikai akarat megvan) képes fél év alatt megteremtteni a demokrácia és a piacgazdaság jogi keretfeltételeit. A gazdasági átalakulás is végbemehet hat év alatt. Ezzel szemben ahhoz, hogy egy, a demokrácia zavartalan működését aládúcoló politikai kultúra (*civic culture*) kialakuljon, ahhoz már legalább hatvan év, egy emberöltő szükséges. Elgondolkodhatunk azon, hogy a prognózis első és második kijelentése mennyire helytálló. Egyvalami azonban biztosnak tűnik. A prognózis harmadik része, amit a tranzitológia sietve magáévá tett, még ha a hatvan évet nem is vette mindig komolyan, jó időre kutatási témát biztosított a régióban tevékenykedő politikai szociológusoknak.

1 Részletek egy hosszabb tanulmányból, amely teljes terjedelmében a Teleki László Alapítvány *Emopolitika* című kötetében jelenik meg.

Individuális beállítódások, avagy kollektív tudáskészlet. A politikai kultúrával kapcsolatban egy módszertani kérdést szeretnénk tisztázni. Elsőként, hogy a politikai kultúra *individuális beállítódások* eredője, avagy *kollektív tudáskészlet*. Az első, nagyon erős tradíciót képviseli Almond és Verba munkája. (Almond – Verba, 1963). Szerintük a politikai kultúra: *a politikai rendszer egészével, annak input és output objektumaival valamint az énnel, mint politikai szereplővel szembeni (kognitív, affektív és evaluatív) egyéni beállítódások egy adott népességre jellemző megoszlása.* A „*mi a politikai kultúra*” kérdésre egy mátrix segítségével válaszolhatunk, amelynek oszlopaiban az egyének politikai beállítódásainak dimenzióit (rendszer egésze, specifikus intézmények, saját szerep), soraiban pedig a beállítódás típusait (kognitív, érzelmi és értékkelő) találjuk. Ha egy népesség politikai kultúráját le akarjuk írni „*egy ilyen mátrixot töltünk ki a népességet jellemző hiteles adatokkal*” (Almond – Verba, 1997: 25). Oskar W. Gabriel nyomtatékosítja, hogy a politikai kultúrát nem csak az egyes beállítódások népességen belüli egyszerű megoszlása jellemzi, hanem az is, hogy mennyire eltérőek az egyes társadalmi és demográfiai csoportok vagy etnikumok politikai orientációi. (Gabriel, 1997). Ennek alapján beszél *homogén és fragmentált* politikai kultúrákról. Az elsőben a politikai beállítódások, (és itt leginkább a rendszer egészére vonatkozókat kell kiemelni) hasonló megoszlást mutatnak a népesség egyes kategóriáiban. A fragmentált politikai kultúra ezzel szemben azt jelenti, hogy az egyes csoportok képtelenek a legalapvetőbb politikai elvek és intézmények feletti konszenzusra. Almond és Verba felvetésének óriási előnyei, hogy jól operationalizált, survey technikával mérhető, és lehetővé teszi az összehasonlítást.

Egy másik értelmezés szerint a politikai kultúrát nem az egyéni beállítódásokban kell keresnünk, hanem egy közösség *kollektív tudáskészletében*. Vagyis a politikai kultúra közösen osztott kulturális, magatartásbeli mintákat, konfliktuskezelési stratégiákat jelent (Körösényi 1997). Az ilyen típusú felvetések azzal érvelnek, hogy a politikummal szembeni beállítódásokat nem írhatjuk le pusztán individuál-pszichológiai síkon, hisz *a történeti-politikai tapasztalatok* egyrészt kollektíve nyernekel feldolgozást, másrészt befolyásolja őket a nemzedékek alatt felhalmozódott és rétegesen egymásra rakódott közös tudás (kultúra). Részben egyetérthetünk a felvetéssel. A politikai kultúrát felfoghatjuk olyan tudásbeli, cselekvési vagy épp konfliktuskezelési tradícióként, amiből az egyén konkrét (politikai, történeti) helyzetben szelektál. Vagyis, bár az egyén többféle beállítódás között válogathat, mégis csak olyat működtethet sikerrel, ami az adott kulturális kódrendszer része. A politikai kultúra mibenlétére adott válasz ezek szerint csak részben lehet a népességre

jellemző beállítódások megoszlása. Ezt bele kell helyezni abba az összefüggésrendszerbe, amelyben megszülettek. E tanulmány kísérlet a két megközelítés-mód ötvözésére.

1.2 A vizsgálat...

A tanulmány egy empirikus felvételen alapul. 2002 áprilisában 356 román és 456 magyar a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen tanuló diákot kérdeztünk meg. A mintát az úgynevezett kvótás eljárással alakítottuk ki, vagyis mintánk nemi, kar és évfolyam szerinti megoszlásai az alappopulációt jellemző adatokhoz igazodnak.

A felmérésnek több szálon is voltak előzményei:

– Ilyennek tekinthető a BBTE Szociológia Tanszék által 1999-ben szervezett „Civil Kurázi”² kutatás. A most tárgyalt vizsgálat egyes kérdéseit, már ekkor megfogalmaztuk. Ezek esetében lehetőség nyílik az időbeni összehasonlításra.

– A tágabb összehasonlíthatóság érdekében vettük fel a kapcsolatot egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat romániai és magyarországi vezetőivel. A nevezett vizsgálat a „Demokrácia konszolidációja a közép és kelet-európai régióban” (ezután *Konszolidáció* kutatás), a kutatásvezetők pedig Simon János (MTA, Politikatudományi Intézet) és Ioan Marginean (Institutul de Cercetare a Calităţii Vietii)³. Kérdéseink jelentős innen származik. Ioan Marginean volt szíves rendelkezésünkre bocsátani a kutatásból származó adatbázist és dokumentációt, így lehetőségünk nyílt arra, hogy a kolozsvári egyetemistákat⁴ a romániai népességhez viszonyítva „lokalizáljuk”.

2 A vizsgálatot Péter László vezetésével a BBTE végzős szociológusai kezdték 1999-ben. Az eredményekről lásd. Web 10. szám, 2002 október, Kolozsvár

3 Életminőség Kutató Intézet

4 A következő vizsgálatok vették célba a kolozsvári egyetemistákat a reprezentativitás igényével: Magyarai Nándor – „Az egyetemről magyar diák szemmel” (1997) Gábor Kálmán: – „Életstílusok” (1997) Max Weber SZSZK – „KMDSZ és tagsága” (1998), „Cultura Cívica (polgári kultúra)” (2000), Butta Barbara „Szexuális szokások” (1998), Péter László: – „Civilkurázi I” (1999), „Civilkurázi II” (2002), Postelnicu Camil – „Stiluri de viaţă în spaţiul multicultural duplean (Életstílusok Kolozsvár multikulturális terében)” (2001). A felsorolásból is kiviláglik, hogy a politikai kultúra mellett, a kolozsvári egyetemista réteg is divatos kutatási téma. A nagy érdeklődés háttérben elsősorban, de nem kizárólag az áll, hogy viszonylag kis költséggel elérhető célcsoportról van szó. Az indoklásokat tekintve a román és az (erdélyi) magyar „kutatási tradíció” szétválik.

A román szociológiában az ifjúság leginkább a szociális gondozás prizmáján keresztül jelenik meg: számára a „problematicus” csoportok érdekesek. Catalin Zamfir a román szociológiai társaság alelnöke, a román szociológiai mező egyik központi figurája szerint a szociológia jelentősége a szociálpolitika kidolgozásában áll (Zamfir 2001). Problémafelvetéseit is ezzel szoros összefüggésben kell kialakítania. Ebben a megközelítésben az egyetemista réteg „nem problematicus” szegmensnek minősül, amellyel szemben a román társadalomtudomány távolságtartással viseltetik. Megmarad a szociológus hallgatók gyakorlóterepének.

„A magyarok” ezzel szemben azt hangsúlyozzák, hogy az egyetemista réteg jelentősége egy reprezentatív mintán belüli statisztikai jelenlétén (számarányán) túlmutat. Péter László, Habermasra hivatkozva a következőképpen érvel: *„az egyetemisták a politikai kultúra vizsgálatában kiemelt célcsoportot jelentenek, mert mobilitásuknál és strukturális szerepiüknél fogva a nyilvános szféra aktív szereplői, illetve mint jövőbeni értelmiségiek a közösségeik opinion leadereit képezik”* (Péter 2002).

2. DEMOKRÁCIA-ÉRTELMEZÉSEK

„Oly nagy a demokrácia szó hatalma, hogy egyetlen kormányzat, egyetlen párt sem mer létezni, és nem is hiszi, hogy létezhetne anélkül, hogy e szót fel ne írná zászlajára” (Kosselleck, 2001:110)– idézi Reinhart Kosselleck a demokráciáról szóló cikkében Guizot-ot. Ezzel pedig egy jelentős problémára világít rá, nevezetesen, hogy a demokrácia szó, amelynek birtoklásáért állandó küzdelem folyik, nem foglalható be egyetlen paradigmába. Ennek három okát említhetjük (Simon 1995), egyrészt jelentése történetileg igen tagolt és réteges szerkezetű, másrészt rengeteg politikai irányzat használja és kapcsolja saját politikai céljaihoz, harmadrészt pedig országonként igen különböző intézményes struktúrákban ölt testet. Elemzésünk szempontjából a demokráciaelméletek, ha nem is mellőzhetők teljesen, mindenképpen másodrendűek, arra vagyunk ugyanis kíváncsiak a továbbiakban, hogy a kolozsvári diákok számára milyen tartalommal bír a *„Demokrácia”*. A *„Konszolidáció”* kutatással, valamint a nemzetközi gyakorlattal összhangban két oldalról közelítettük meg a problémát. Egyrészt zárt, másrészt nyílt kérdésben kérdeztünk rá a demokrácia összetevőire.

2.1 A demokrácia jelentéstartománya zárt kérdések alapján

Zárt kérdésblokkunk egy tizenkét elemet tartalmazó index volt. Ezek a demokrácia *politikai* (politikai szabadságjogok, decentralizáció, többpártrendszer, állampolgári részvétel), *gazdasági-szociális* (társadalmi egyenlőség, állami ellenőrzés a bankok fölött, , több munkalehetőség, javuló gazdasági viszonyok, korrupció hiánya) és *individuális-emberi jogi* (morális és szexuális szabadság, női egyenjogúság, törvény előtti egyenlőség) vetületeit tartalmazták. Ezekről a megkérdezettek eldönthették, hogy mennyire tartoznak bele a demokrácia fogalmába⁵. A válaszokon faktorelemzést végeztünk. A magyar minta esetén két, a román esetén három komponens vált szét. Mindkét esetben élesen elkülönült egy szociális-gazdasági faktor. A románoknál e mellett a jogi-morális komponens elkülönült a politikaitól.

1. táblázat. Mennyire tartoznak a demokrácia fogalmába (átlagértékek 1-egyáltalán nem, 4- teljes mértékben)

	egyetemisták		országos minta
	román	magyar	
többpártrendszer	3,21	3,33	3,54
politikai szabadságjogok	3,47	3,66	3,45
állampolgári részvételi jog	3,52	3,52	3,45
női egyenjogúság	3,20	3,13	3,34
a döntéseket helyi szinten hozzák	2,93	2,95	3,25
javuló gazdasági viszonyok	2,91	2,83	3,21
törvény előtti egyenlőség	3,52	3,76	3,11
több munkalehetőség	2,76	2,55	2,94
nincs korrupció és protekció	2,84	3,02	2,93
nagyobb társadalmi egyenlőség	2,71	2,90	2,87
kormányzati ellenőrzés a bankok és nagyvállalatok fölött	1,98	2,34	2,81
erkölcsi és szexuális szabadság	2,84	2,90	2,76

5 A kérdés így hangzott: „Szerinted mennyire tartoznak bel az alábbiak a demokrácia fogalmába: 1- egyáltalán nem, 2-kis mértékben, 3-nagy mértékben, 4-teljes mértékben.”

A demokrácia fogalmába az országos minta szerint leginkább a politikai szabadságjogok tartoznak. Az emberi jogok közül a női egyenjogúság és a törvény előtti egyenlőség kapott viszonylag magas értéket. A szexuális és erkölcsi szabadság tartozik legkevésbé a demokrácia összetevői közé. A rangsorvezető politikai komponenseket illetően nem tér el jelentős mértékben a diákok véleménye sem. Egyedüli különbséget meglepő módon épp a decentralizáció kérdéskörében regisztráltuk. Szintén érdekes, hogy míg az erkölcsi-szexuális szabadság és a törvény előtti egyenlőség tekintetében magasabb értéket kaptunk, a női egyenjogúságot a diákok kisebb arányban jelölték meg demokrácia-komponensként. Várható volt viszont, hogy általában kisebb arányban szerepelnek a gazdasági és szociális komponensek.

2.2 „Demokrácia” a nyílt kérdésekben

A nyílt kérdésekkel többek között a demokráciáról való gondolkodás regisztereinek, használati módok feltérképezése volt a célunk. Péter László mondja, hogy a '89-es események után a „*Demokráciával*” szemben mindenkinek elvárásai voltak: a kisebbségek kollektív jogokat, a parasztok földet, az értelmiségiek szabad sajtót vártak (Péter, 2002). Ami érdekes, hogy a „*várakozás*” volt az a regiszter, beszédmód, amiben a demokráciáról gondolkodni lehetett. Az utóbbi tizenkét évben, ahogy a népesség a demokráciával a maga valójában szembesült, ezek a regiszterek megsokasodtak. Simon János a következőket különíti el: elvárás (várakozás), leírás, viszonyítás, értékelés és tiltakozás (Simon 1995). Vagyis, amikor a demokrácia mibenlétéről kérdezzük, a válaszadó elmondhatja várakozásait, elvárásait, leírhatja a jelenben maga körül tapasztalt állapotokat, ezeket viszonyíthatja más demokráciákhoz, nem demokratikus rendszerekhez, vagy egy eszményinek tartott képhez, értékelhet és tiltakozását fejezheti ki. A '89 utáni tizenkét év értelmezhető úgy is, mint a különböző regiszterek konfliktusa, ahogy a várakozások közepette a valós állapotok megszületnek. Kissé előreszaladva válaszadóink ezt így fogalmazták meg: „*Minden, amit gondoltam róla összeomlott*” vagy „*Álomból valóság lett*”.

Térjünk át kissé rendszerezettebben a nyílt kérdésekre. Ezekben a válaszadókat arra kértük, hogy mondják meg, mit jelent számukra a demokrácia. Három válasz számára hagytunk helyet. Ezeket külön kódoltuk, ily módon megnövelve az esetszámot (legalábbis a kapott kifejezések szintjén). A regisztrálás és az elemzés során kétféle stratégiát követtünk. A demokráciára vonat-

kozó kijelentéseket ugyanis besoroltuk egy olyan 8 osztályos kategória-rendszerbe, amit a nemzetközi kutatási gyakorlat is használ. Ez lehetővé teszi az összehasonlítást, az általunk vizsgált diákok demokrácia-értelmezésének lokalizációját. Második kódutasításként azonban egy olyan kategória-rendszerrel használtunk, ami a lehető legkevésbé redukálja a válaszok eredeti diverzitását, ugyanakkor az összehasonlítás számára is hozzáférhetővé teszi. Más szavakkal, előbb a nyolcas kategória-rendszer szerint elhelyeztük a kapott válaszokat, majd ezeknek a kategóriáknak a belsejét tartalomelemzéssel kibontottuk.

A kérdésre az elemezhető választ adók aránya meglehetősen magas. Legalább egy kijelentést tett a demokráciára vonatkozóan a magyarok 85, a románok 86 százaléka. A kapcsolt válaszokkal együtt az elemezhető kijelentések a magyarok esetén kétszeresére (749), a románok esetén másfélszeresére nőttek (498). A válaszolók aránya azonosnak mutatkozott az országgal (87%). Az országos arány viszont az 1990-es 68 százalékhöz képest jelentős mértékben növekedett (Marginean 1999). Az egyes kategóriákat az alábbi táblázat szemlélteti:

2. táblázat. Demokrácia-értelmezések

	<i>egyetemisták</i>		<i>országos minta</i>	
	<i>román</i>	<i>magyar</i>	<i>1990</i>	<i>1998</i>
1. Szabadság	59%	53%	56%	49%
2. Részvétel	21%	10%	18%	4%
3. Gazdaság	1%	10%	4%	12%
4. Jogok	6%	13%	17%	7%
5. Pártok, választás	7%	5%	2%	2%
6. Értékek	1%	1%	3%	3%
7. Attitűd, érzelmek	2%	2%	2%	14%
8. Egyéb	3%	6%	-	9%

Láthatjuk, hogy mindkét egyetemista mintában és az országos felmérés szerint is a demokráciát legtöbbször a *szabadsággal* azonosították. Ez a poszt-kommunista országok egy részében szintén így van, kevésbé fontos azonban Magyarországon, valamint a történeti léptékben is stabil demokráciákban. Simon szerint a szabadság represszív rendszerek után értékelődik fel, míg stabil demokráciák esetén, ahol nem volt olyan periódus, amikor kérdéses lett vol-

na, kevésbé explicit. Nem azért, mert kevésbé lenne fontos, hanem mert természetes. Magyarországon relatíve kisebb súlya a Kádár rendszer kevésbé represszív mivoltából következik (Simon 1996). Leggyakoribb válaszaink a *szólásszabadság, szabadság és gondolatszabadság*, valamint a *korlátozott szabadság*. Simon János ez utóbbit sajátosan „román” kategóriának nevezi. Szerinte ez egyfajta értékelés: „*ezt azért ne, ez már túl sok, mindent azért talán mégse szabad.*” Erre utalhat az is, hogy a szexuális és morális szabadságot érezték válaszdóink legkevésbé a demokrácia részének.

A *részvétel* jelenti az egyetemisták esetén a második legfontosabb kategóriát. A román mintában ez duplája a magyaroknál kapott értéknek. E kategóriának stabil demokráciák esetében van kitüntetett szerepe, míg a poszt-kommunista régióban általában háttérbe szorul. A volt szocialista országok közül egyébként Magyarországon van relatíve a legnagyobb súlya (Simon 1996). Az egyetemisták és az országos minta összevetése nyomán érdekes kép tárul elénk. Úgy tűnik, mintha az egyetemisták válaszai (leginkább a románok esetén) a közvetlenül a forradalom utáni országos megoszlással mutatnának hasonlóságot. Ekkor ugyanis az országosan is viszonylag magas volt azoknak a száma, akik a demokráciát a részvétellel asszociálták. Ne feledjük el, hogy 1990 ténylegesen a különböző tömeges megmozdulások, a tüntetések, sztrájkok, ha úgy tetszik a *közvetlen demokrácia* éve volt Romániában. Ezt követően azonban a részvétel, mint demokráciakritérium rövid időn a poszt-kommunista régió belül is igen alacsony értékre süllyedt. Miről lehet szó? A Ceaușescu-rendszer totális jellegéből adódóan nem csak a közélet, de a magánszféra ellenőrzésére is törekedett. A rendszer erőszakos megbuktatása után a lakosság jelentős csoportjai fordultak a közszféra színterei fele, igaz általában nem a demokratikus részvétel játékszabályai szerint. Ez a fajta részvétel azonban tömegméretekben szerencsére múlt epizódnak bizonyult, bár az 1999-es utolsó bányászjárásban még egyszer felütötte a fejét. Ezt nemcsak nagymértékű politikai apátia követte, hanem hipotézisünk szerint a társadalom mélyrétegeiben beinduló sajátos individualizációs folyamat. Foucault tett különbséget a *Szexualitástörténet* harmadik kötetében az individualizáció különböző módozatai között. Ezek a privatizáció, vagyis a privát szféra felértékelődése (egyben a közszférából való visszahúzóódás), az autonomizáció (az emberi cselekvés emancipációja a különböző kényszerítő intézmények és társadalmi normák alól) és a reflexivitás („*az ember önmagához való viszonyának intenzívebbé válása*”). A román társadalom véleményünk szerint, miután az élet minden területét behálózó totális rendszer fogságából megszabadult a közvet-

len demokrácia rövid (és félelmetes) közbjátéka után a privát szférába húzó-
dott vissza. Hasonló következtetésre jutott Simon is: „*A román válaszokat olvas-
va védekező, a politikától elforduló, a morálba, a magánéletbe, a munkába menekülő tár-
sadalom izgalmas képe bontakozik ki előttünk. (...) A válaszokból végülis megegyezést,
békét váró társadalom képe bontakozik ki előttünk, amelyben nyomát sem találjuk az ag-
resszivitásnak és az erőszaknak, sem a vallás, sem a hétköznapi élet tekintetében*” (Si-
mon 1996:143)

Az általunk vizsgált egyetemista népesség esetén viszont a részvétel
továbbra is fontos kategóriaként szerepel. Véleményünk szerint ez nem azt
jelenti, hogy esetükben ne lennének megfigyelhetők, sőt esetleg dominánsak
a privatizált orientációk. Arról lehet szó, hogy vannak olyan jól látható egyete-
mista csoportok, akik számára a „*demokratikus részvétel*” vagyis a politikával
való kacérkodás, az NGO-zgatás életformává vált. Erre utal, hogy egy továb-
bi kategóriában megjelenik a *választhatósággal* való asszociáció. A román és
a magyar minta tekintetében különbségeket láthatunk a részvétel módjára
nézve. A románoknál dominál, az előbb említett közvetlen részvételi modell
és az azzal asszociálható néppuralom. A magyarok esetében viszont megjele-
nik a másik véglet, ami szerint a demokrácia az, „*amikor a nép érdekeit is figyelem-
be veszik*”, vagyis egy felvilágosultabb uralom.

A *gazdasági és intézményes demokrácia* a magyar almintában fordul elő gyak-
rabban. Első válaszként csak a román almintá egy, a magyar tíz százalékában je-
lenik meg. A magyarok leggyakrabban az egyenlőség, esélyegyenlőség, magas
életszínvonal kifejezéseket említették. Mindkét almintában megjelenik a pi-
acgazdaság.

A *jogok* kategóriába szintén viszonylag sok válasz esett. Legnagyobb eset-
számban a *jogegyenlőség, az emberi és személyiségi jogok* jelennek meg. A román
almintában megjelenik a *kivándorlás szabadsága*, a magyarok esetében az *etnikai jo-
gok*. Megerősödni látszik az a feltevésünk, hogy a magyarok esetén létezik egy
olyan felfogás, ami szerint a demokrácia *ésszerű, igazságos uralmat (törvényt)* jelent.

Kis esetszámban jelennek meg a *pártok és a választás* létrehozott demok-
rácia-értelmezések. Ezek közül a *többpártrendszer, választások, pártok* kifejezé-
sek emelhetők ki. Már említettük, hogy mindkét mintában megjelenik a *vá-
laszthatóság*. Szintén igen kis esetszámmal jelennek meg az *értékek*. Román vá-
laszadóink, amennyiben értékeket említettek, ezek elvont morális normák
voltak (*tisztelet, komolyság*).

Szemben az országos mintával nem jelennek meg nagyobb számban a de-
mokráciával szembeni *attitűdök, értékelések, érzelmek*. A „*Konzolidáció*” kutatás

szerint ez volt a második legfontosabb kategória 1998-ban, míg 1990-ben gyakorlatilag nem létezett. Ezt a már említett „regiszterváltás”- hipotézissel magyarázhatjuk. ’90-ben a Demokrácia elsősorban várakozások és elvárásokat jelentett. ’98-ban a Demokrácia már elsősorban a mindennapokat jelenti, amivel szemben értékelő és affektív kategóriákban nyilvánultak meg válaszadóink. Ezzel párhuzamosan a demokrácia-értelmezés fokozatosan csúszott a normatív kategória irányából a deskripció (létező állapotok leírása) felé. Adataink alapján azt mondhatjuk, hogy ez a folyamat az egyetemisták esetében kevésbé volt jellemző. Esetükben a demokrácia kifejezés normatív értékét kevésbé tudta maga alá gyűrni a mindennapi valóság.

3. POLITIKAI CSELEKVÉSI MINTÁK ÉS ETNICITÁS

Eddig a politikai kultúra két igen fontos komponenséről, a politikai cselekvés formáiról és a politikai közösséghez való viszonyról nem ejtettünk szót. Ez utóbbi tulajdonképpen a nemzeti tudat jelenségkörének a vizsgálatát jelentené. Ennek igen bőséges irodalma van, lévén, hogy Erdélyben a kérdőíves felvételek mintegy kétharmada ezt a problémakört kutatja⁶. Jelen tanulmány ebben a problémakörben nem akar és nem is tud újat mondani. E helyett inkább az etnicitás és politikai cselekvés kapcsolatát tárgyaljuk.

A kérdés egyébként különböző diskurzusokhoz kapcsolódva került terítékre a romániai társadalomtudományban. Igen markánsan jelenik meg a magyarok Románián belüli viszonylag magas politikai szervezettsége és mobilizálhatósága. 2000-ben a Román Szociológia Társaság konferenciáján Dan Dungaciu ezt tényként említi (Dungaciu 2000). Szerinte az ezzel kapcsolatos írások két nyomvonalon próbálnak magyarázatot adni a jelenségre. Egyesek szerint a dolog nyitja a magyarok magasabb fokú állampolgári kultúrájában rejlik, mások ezzel szemben az etnicitás túlfokozottságáról beszélnek. Jellemző, hogy szintén 2000-ben a *Civil Kurázi* kutatás nyilvános bemutatóján magunk is ilyen kérdéseket kaptunk: „*Igaz-e, hogy a magyar diákoknak fejlettebb a politikai kultúrája, mint a románoké?*”⁷ Ez alatt a kérdezők nagyobb fokú közéleti aktivitást (leginkább szervezeti tagságot és mozgósíthatóságot) értettek. A magunk részéről az intenzív politikai aktivitást önmagában nem tekintjük a „magasabb fokú” politikai kultúra mutatójának. Elég ha ezzel kapcsolatban

6 Leginkább talán a Csepeli-Örkény-Székelyi vezette *Kárpátmedence* kutatást emelhetjük ki

7 Lásd *Civil Fórum 2000*, Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány, Kolozsvár 2001

Körösényi András megjegyzésére gondolunk, amiben az „aktivizmust” az állampolgári nevelés tankönyvekkel hozta kapcsolatba, vagy (ami súlyosabb érv) emlékezhetünk a közéleti aktivizmus 1990-es fellángolására. Másrészt önmagában azt sem tartjuk problémának, ha a közéleti aktivitásnak vannak etnikai konnotációi (azt azonban igen, ha ez a többség részéről kirekesztő vagy kisebbségi részéről bezárkózó jelleggel párosul). Ezeket a megkötéseteket szem előtt tartva próbálom elemezni a kérdéskört.

3.1. Etnikumközi távolság a mindennapokban

A kérdőívben mindezt kétféleképpen próbáltuk meg operacionalizálni. Egyrészt a társadalmi tér megosztottságát tekintve kézenfekvőnek tűnt a Bogardus féle társadalmi távolság-skála alkalmazása. Ez a közéletnél tágabb és alapvetőbb szintre, a társadalmi tér mindennapokban megmutatkozó megosztottságára vonatkozik. Messzemenő konzekvenciái lehetnek azonban a politikai közösség mibenlétére és jellegére vonatkozóan. A skálát mindkét almintában lekérdeztük a kérdezettekkel együtt élő más nemzetiségűekre (magyarok esetén erdélyi románok és cigányok, románok esetén erdélyi magyarok és cigányok), valamint a magyarországi magyarokra, regáti románokra és zsidókra. A romániai kutatási gyakorlatban a regáti és erdélyi románokra való felosztás nem megszokott. A 3. és 4. táblázat az utolsó sort leszámítva a kumulált százalékokat mutatja be.⁸)

A legszembetűnőbb, hogy a román-magyar viszony aszimmetrikus. Ezt állapította meg részben az egész népességre vonatkozóan Bárdi Nándor, Kovács Éva és Misovicz Tibor tanulmánya az erdélyi magyar népességre reprezentatív minta alapján (Bárdi-Kovács-Misovicz, 2002). A román egyetemisták fele (51%) elfogadna erdélyi, negyven százaléka pedig magyarországi magyart a családjába. A magyaroknak viszont csak negyede látna szívesen a családjába erdélyi és mindössze 8 százaléka regáti román, ez utóbbiakat a cigányokkal azonos arányban. Az exogámia alacsony presztízse az asszimilációtól való félelemmel is összefügg. Nem írható viszont ennek a számlájára az, hogy a magyarországi magyarokat is csak 60 százalékban fogadnák családjukba. A román egyetemisták a regáti románokat közel 80 százalékban család-

⁸ A Bogardus-skála logikája, hogy, aki egy magasabb szinten (mondjuk a családjába) elfogadná az adott nemzetiség egy képviselőjét, az azt megelőző szinteken szintén elfogadná.

3. táblázat. Társadalmi távolság. Magyar alminta

	erdélyi román	regái román	magyaror- szági	cigány	zsidó
családba fogadná	25%	8%	60%	8%	38%
párkapcsolatban elfogadná	40%	16%	76%	12%	48%
barátként elfogadná	81%	44%	92%	54%	78%
munkatársként elfogadná	91%	63%	96%	69%	89%
egy településen élne vele	96%	72%	99%	75%	95%
egy országban sem élne vele	4%	28%	1%	25%	5%

4. táblázat. Társadalmi távolság. Román alminta

	erdélyi magyar	regái román	magyaror- szági	cigány	zsidó
családba fogadná	51%	78%	40%	15%	44%
párkapcsolatban elfogadná	67%	84%	53%	20%	60%
barátként elfogadná	83%	92%	73%	40%	67%
munkatársként elfogadná	91%	96%	83%	58%	78%
egy településen élne vele	95%	98%	88%	60%	95%
egy országban sem élne vele	5%	2%	12%	40%	5%

jukba fogadnák. Kisebbségi arányban fogadnának a magyarok családjukba cigányt és zsidót is.

Egy következő szinten, a barátként való elfogadásban viszont a magyarok nem mutatkoznak a románoknál zárkózottabbnak. A „jelenlévő másikat” (egy-mást) mindkét alminta nyolcvan százalék fölött barátjává fogadná. A saját nemzetiségű vonatkozásában ez az arány mindkét esetben 90 százalék feletti. A cigányok és a zsidók esetében a magyarok ezen a szinten befogadóbbnak mutatkoztak. Ezzel kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy a *Civil Kurázi* felmérés tanúsága szerint a személyes kapcsolathálózatok szintjén valójában igen nagy arányú a szegregáltság.

A teljes elutasítást jelenti, ha egy adott etnikumot valaki az országban sem tűrte meg. Ez az arány a románok cigányokkal szembeni viszonyában a legmagasabb (40%). Ugyancsak nagyon magas arányban utasítják el a magyarok regáti románokat és a cigányokat.

3.2 Közéleti cselekvés és etnicitás

Második operacionalizálási kísérletünkhöz egy Szabó Ildikó és Örkény Antal által ifjúsági mintán végzett kutatás szolgáltatta az ötletet (Szabó-Örkény, 1998). A szerzőpáros a politikai részvétel nem közvetett formáit (választás) elemzik. Ezek közül kettőt emelnek ki: a formális szervezetben való részvételt és a társadalmi mozgalmat.

A kilencvenes évek, mondják a formális szervezetek reneszánszát jelentették abban az értelemben, hogy a pártállami idők monolit tömegszervezeteinek helyét egyletek százai vették át. Egyben a szervezeti élet részleges depolitizációja is megtörtént. A szervezeti élet visszaeséséről beszélhetünk viszont, ha az érintettek számát nézzük. Ez a kimondottan ifjúsági szervezeteket tekintve 1995-ben a fiatalok 1–3 százalékát érintette. Az erdélyi magyar fiatalok esetén a *Mozaik2001* vizsgálat irreálisan magas számot mutat ki, reálisnak tekinthetjük azonban Veres Valér hat százalékos becslését (Veres 1995). Ehhez viszonyítva az általunk vizsgált egyetemisták között igen magas a szervezeti tagsággal rendelkezők aránya: a magyarok esetén 54, a románoknál 20 százalékos. A magyarok esetén a szervezeti tagok fele KMDSZ,⁹ húsz százaléka pedig vallásos ifjúsági szervezethez (IFI, KEL)¹⁰ kapcsolódik. Kisebbségi arányt képviselnek a szakmai szervezetek, szabadidőklubok és az RMDSZ tagjai. A románok esetén legtöbbször szabadidőklubok és diákszövetségek tagjai. Az etnicitás vonatkozásában elmondható, hogy a szervezeti élet nagymértékben fragmentált. A magyarok 95 százaléka kimondottan „magyar” szervezet tagja. Ez alól csak a szabadidőklubok egy része képez kivételt.

A társadalmi mozgalmakat Szabó és Örkény úgy jellemzik, mint olyan új közéleti cselekvési formákat, amelyek rendszerint egy célra koncentrálnak, sőt gyakran egyszeri alkalomra szerveződnek. Eszköztáruk rendkívül sokszínű a tömegdemonstrációtól a médiában folytatott reklámkampányokig. A formális szervezettel szemben a társadalmi mozgalom nem kíván az egyén számára

9 KMDSZ – Kolozsvári Magyar Diákszövetség

10 IFI-református ifjúsági szövetség. KEL – Katolikus Egyetemi Lelkészség

identitást nyújtani, tagjai ad-hoc csoportosulások lehetnek. „Nyugaton” általában a poszt-materiális értékek mentén (anti-militarizmus, feminizmus, környezetvédelem) jöttek létre, de (ami számunkra lényeges) az sem elképzelhetetlen, hogy egy társadalmi mozgalom etnikus célok körül szerveződjön. A szerzők kiemelik, hogy a mozgósíthatóság mellett az is jellemzője egy adott népesség politikai kultúrájának, hogy milyen célok tűnnek vonzóknak számára.

A kérdést egy aláírásgyűjtés modellezésén keresztül operacionalizálják. Ez a séma adta az ötletet, amin keresztül az etnicitás és a részvétel kapcsolatát megpróbáltuk mérhetővé tenni. Az eredeti kérdéssort ugyanis úgy adaptáltuk, hogy etnikus célokat kevertünk a képzeletben szerveződő aláírásgyűjtési mozgalmak mögé. A kérdést már a *Civil Kurácsi* felmérésben is feltettük, így módunk nyílt az összehasonlításra.

Kérdéseink a következők voltak: „Mit tennél, ha értesülnél egy aláírásgyűjtő akcióról, amit:

(1) – a helyi RMDSZ szervez, hogy a magyar lakosság részarányának megfelelően nevezzenek el utcákat magyar személyiségekről (a magyar almintán)

– kulturális szervezetek szerveznek, hogy egy 1848-hoz kapcsolódó eseményt nemzeti ünnepé nyilvánítsanak (román alminta)

(2) – diákszervezetek kezdeményeznek, hogy a kormány javítsa az egyetemisták szociális helyzetét

(3) – a KMDSZ szervez, hogy a magyar nemzetiségű diákok és oktatók számarányuknak megfelelően legyenek képviselve a kari tanácsban (magyar alminta)

– a Liga Studentilor (Diákliga)¹¹ szervez, hogy a román diákok a moldáviaiakkal azonos juttatásokban részesüljenek¹² (román alminta)

(4) – a környezetvédők kezdeményeznek, hogy zárják be a levegőt szennyező vegyi kombinátokat.

(5) – a kolozsvári román diákszervezetek kezdeményeznek, hogy az egyetem szenátusában nagyobb súllyal legyen képviselve a diákság (magyar alminta)

– a kolozsvári magyar diákszervezetek kezdeményeznek, hogy az egyetem szenátusában nagyobb súllyal legyen képviselve a diákság (román alminta)

11 Román diákszervezet

12 A román egyetemre bejutott moldáviai állampolgárok alanyi joggal ösztöndíjban és ingyenes kollégiumban részesülnek.

(6) – fiatalok szerveznek az általános hadkötelezettség eltörlése érdekében

(7) – feministák szerveznek, hogy a nők megfelelő arányban legyenek képviselve a parlamentben.

A szimulált aláírásgyűjtési akciók közé a magyarok esetén két olyan kevertünk, amelyek etnikus célokat kívánnak megvalósítani. Mindkét almintában volt egy-egy „beugratós” kérdés, ahol a kérdezettek számára feltételezhetően pozitív célok (a diákok szenátusbeli súlyának növelése) érdekében az ellenkező etnikumúak diákszervezetei kampányolnak. Ezekkel kapcsolatban, amint az akcióval egyet nem értők magas aránya mutatja sikerült „beugratnunk” a válaszadókat. Ez arra utal a más etnikumúak által szervezett mozgalmakba való bekapcsolhatóság minimális.

A társadalmi mozgalmak esetén tipikusnak mondható poszt-materiális értékeknél a magyarok esetén úgy az etnikus célok, mint a szociális helyzetjavításásra irányuló igyekezet nagyobb mozgósító erőt képvisel. A szociális helyzet javítása fontosabbnak tűnik a románok, míg az etnicitás a magyarok számára.

4. TÖRÉSVONALAK. JOBB-BAL?

4.1 A bal-jobb a poszt-szocialista régióban és Romániában

Magyarországon Körösi szerint a rendszerváltás után a politikai mező szereplői alapvetően a bal-jobb megkülönböztetés alapján orientálódnak. Azonban ennek vannak bizonyos sajátosságai. Ezek közül legfontosabb a *szociáldemokrata alternatíva hiánya*, vagyis, hogy 1990 óta nincs olyan jelentős politikai erő, amely baloldali gazdaságpolitikát hirdetne. Minden párt liberalizálni, deregulálni és privatizálni akart. Ha voltak is gazdaságpolitikai viták, azok nem az állami beavatkozás körül alakultak ki. Körösi két gazdaságpolitikai ütközőpontot említ. Az egyik, a *radikalizmus vs. gradualizmus* a reformok gyorsaságát, a másik, a *centralizáció vs. decentralizáció* a gazdaság mellett a közigazgatás problémakörét érintette. A gazdaság mindazonáltal nem volt a politikai viták és a bal-jobb megkülönböztetés „*forró pontja*”. E helyett olyan társadalmi kérdések kerültek a politikai retorika (bal-jobb megkülönböztetés) homlokterébe, mint a határon túli kisebbségek ügye, az ezeréves kontinuitás, a kommunista múlthoz való viszony, vagy olyan morális kérdések, mint az abortusz vagy (*később*) a kábítószer-használat. Kiemeli, hogy az európai tra-

díciókkal megegyezően a magyar bal-jobb is magába foglalja a világi/vallásos törésvonalat (Körösényi 1992).

Térjünk át Romániára. Elsősorban azt kell kiemelnünk, hogy Magyarországgal ellentétben a fő törésvonalat sokáig (az 1996-os választásokig mindenképp) épp gazdaságpolitikai kérdésekben találjuk meg. „Puha” megfogalmazásban itt is a Körösényi által említett gradualizmus vs. radikalizmus és a centralizáció vs. decentralizáció kérdéskörét említhetjük.

Gradualizmus vs. radikális liberális reformok. Ioan Marginean 1994-ben írta, hogy a fő politikai szereplők, nevezetesen az Emil Constantinescu nevével fémjelzett jobboldali Demokratikus Konvenció (CDR) és a Ion Iliescu féle Szociáldemokrata Párt (PDSR, ma PSD) egyaránt a piacgazdaság hívei (Heath-Evans-Marginean, 1994). A nézetkülönbség az átalakulás sebességére vonatkozik. A CDR gyors átalakulást sürgetett, míg a PDSR a „megkezdett reformok folytatását” szorgalmazta. A „megkezdett reformok folytatása” azonban a gyakorlatban jogbizonytalanságot, veszteséges állami nagyvállalatok támogatását, egész ágazatok, mint a Zsil-völgyi szénbányászat életben tartását jelentette. A gradualizmus vs. radikális reformok kettősség tulajdonképpen nem csak a kilencvenes évek román belpolitikáját, hanem a poszt-szocialista régió államait is megosztotta. Az egyik oldalon az olyan országok állnak, ahol, mint Magyarországon, a neoliberalizmusnak „nem volt szociáldemokrata alternatívája”, a másikon, pedig olyan államok, mint Románia, Bulgária, Jugoszlávia vagy Ukrajna, ahol a '90 után hatalmon maradt utódpartok „szociális indíttatásból” késleltették a reformokat. A gradualista reformpolitika Bulgária gazdasági összeomlása után elvesztette hitelét, de ami még inkább elgondolkodtató, hogy alkalmazása nem vezetett nagyobb társadalmi egyenlőséghez.

A decentralizáció kérdésköre szintén a román politika egyik neuralgikus pontja. Érdekessége, hogy a különböző diskurzusokhoz kapcsolódva más-más jelentéstartalommal bír. *Liberális szerzők*¹³ szerint decentralizáció nélkül nem teremthető meg a demokrácia és a piacgazdaság, lévén ezek maguk is decentralizált rendszerek (Fati 1998). A baloldali eliteket, főleg 1996 előtt azzal vádolták, hogy a decentralizáció jelentőségét nem ismerik fel, arról érdemleges párbeszédet nem folytatnak. Számukra a problémát az ultra-centrális rendszeren belül megjelenő autonómia-csírák jelentik. Ha a decentralizáció kérdésköre mégis terítékre kerül, akkor annak gazdasági jelentőségét igyekeznek a politikumnak alárendelni. Ennek érdekében általában a „magyar

13 A decentralizáció liberális diskurzusát Sabina Fati cikke alapján vázolólok (Fati, 1998)

kártyát” játsszák meg. A decentralizációnak van egy *transzilvanista* kapcsolódása is. Itt a baloldali elitek helyét a bukaresti központ veszi át. A centralizált rendszer a transzilvanisták szerint a „*gazdag és művelt, de politikailag marginalizált provincia*” kiszípolozását szolgálja. Itt a decentralizáció tulajdonképpen regionalizációs program. A magyarok a decentralizációban a nagyobb fokú etnikai önrendelkezés lehetőségét sejtik. A másik oldalon a ott kilencvenes évek másik centralizáció-decentralizáció értelmezése, ami arról szól, hogy a centralizmus védelme egyben az egységes román nemzetállam érdeke. Az mindenképpen látható, hogy a centralizáció-decentralizáció diskurzus a elhagyja a gazdaság és a közigazgatás terepét.

A gazdaságpolitika terepét mi is elhagyjuk és áttérünk Simon János jobb-bal értelmezésére és operacionalizálására (Simon 1999). Természetesen itt is meg fogjuk tenni a szükséges Romániára vonatkozó kitérőket. Simon elemzésünk számára döntő elméleti adaléka, hogy a bal-jobb-jelentéstartományát Körösényinél fluidabbnak tartja. Szerinte a politikai konfliktusok mindegyike hozzáad a folyamatosan módosuló jelentéshez, amely így réteges szerkezetet mutat. Tanulmányunk feladata, hogy az egymásnak helyenként akár ellentmondó rétegeket feltárja és elhelyezze. A képlet bonyolultságát, ami elsőrendűen a különböző történeti rétegek egymásra rakódásából adódik a magyar alminta esetén az is fokozza, hogy a román politikai mező mellett megkérdézteink helyenként a *magyarországi fele is kénytelenek orientálódni*. Ez már önmagában egyes fogalmak többértelműségének veszélyét rejti magában. E mellett még egy dologra figyelniünk kell, amit Simon a *poszt-szocialista régió hármastagozódásaként* aposztrofál. Szerinte Közép-Európában (Lengyelország, Magyarország, Csehország stb.) a bal-jobb skála a nyugatihoz hasonlóan működik, igaz rá mindaz, amit Körösényi kifejtett. Kelet-közép Európában (Szerbia, Románia, Bulgária stb.) bár orientáló erővel bír, radikális jelentésváltozáson megy keresztül. A posztszovjet térségben pedig gyakorlatilag használhatatlan. Négy olyan dimenziót említ, amit érdemes megvizsgálunk. Nézzük, mit mondhatunk ezek alapján a második kategóriába kerülő Romániára nézve, ahol Simon szerint a bal-jobb oppozíció jelentése radikálisan módosult (Simon 1999).

A régi rendszerhez való viszony. Kelet-Európában mindenhol magukat baloldalinak valló rendszerek regnáltak. Ezért a régi rendszerhez való viszony a bal jobb skálával mindenhol hasonlóképpen korrelál. A rendszer ellenfelei jobboldaliak, míg a rendszer elitjéből kinövő, ahhoz sok szállal kapcsolódó utódpartok baloldaliak. Romániában a képlet korántsem ilyen egyszerű, ugyanis

a régi rendszer, erőszakos úton bukott meg, az utcai harcok során több mint ezer ember életét veszítette. Nem túlzottan meglepő, hogy ezek után a kilencvenes években nemigen akadt jelentős politikai erő, ami a régi rendszerrel való bármiféle kontinuitást vállalt volna. A szereplők közötti különbségek annak értelmezésében mutatkoztak meg, hogy mi történt 1989 decemberében (Ely-Stoica, 2001). Az ekkor színre lépő, Iliescu vezette Nemzeti Megmentés Frontja és az abból kinövő baloldal szerint forradalom történt. Ezek az erők egyébként jó ideig épp a *forradalom narratívájából* származtatták legitimitásukat. A velük szemben fellépő ún. történelmi pártok (PNTCD, PNL) és a köréjük csoportosuló Demokratikus Konvenció (CDR) szerint viszont *palaforradalom, államcsíny, vagy ellopott forradalom* történt. A '89-es események szerintük lényegében nem hoztak Romániában változást, a forradalmi díszletek között az egykori kommunista elit második vonala átmentette a hatalmát. Romániában tehát a régi rendszerhez való viszonyt részben áttételelesen a '89-es eseményekről alkotott képen keresztül kell értelmeznünk. E felett pedig nincs konszenzus, így a baloldali erők régi rendszerhez való viszonya is többféle narratívában fogalmazódik meg.

A vallásos preferencia. A közép-európai katolikus-protestáns vallású országok esetében a jobboldaliság és a vallásosság erősen korrelál egymással. Ezzel szemben Kelet-közép Európa és a poszt-szovjet térség döntően ortodox vallású államaiban a vallásosság és a bal-jobb skálán való elhelyezkedés között nincs kapcsolat, mondja Simon. A „*Konszolidáció*” adatfelvétel alapján kijelenthetjük, hogy Románia ez utóbbi csoportba tartozik. A vallásosságot a felvétel egy öt válaszlehetőséget engedélyező zárt kérdéssel mérte. Ezek: (1) az egyház tanításait követem, (2) vallásos vagyok a magam módján, (3) nem tudom eldönteni, (4) nem vagyok vallásos – nem foglalkozom a kérdéssel illetve (5) nem vagyok vallásos, a vallásos nézetek hamisak. Ez utóbbit csak négyen választották a 809 válaszoló közül, aki a bal-jobb skálán elhelyezte magát. Az előző négy válaszlehetőség esetén a bal-jobb skála átlaga minden esetben 5,35 és 5,55 között van.

Itt egyrészt arról, hogy Romániában soha nem jelentek meg felekezeti alapú pártok, másrészt úgy tűnik, hogy a domináns ortodox egyház, szemben a katolikussal, 1945 és 1989 között nem fogalmazott meg semmiféle rendszerkritikát. Malina Voicu szerint a kommunista hatalom egyházzal, pontosabban az ortodox egyházzal szembeni viszonya a keleti blokkon belül sajátos volt (Voicu, 2000). 1948-ban az Ortodox egyház alárendelte magát az államnak, azzal, hogy elfogadta, a kormány kompetenciáját az egyházi vezetők kine-

vezését illetően. Ezt liberális szerzők a „bizánci tan” alkalmazásaként értelmezik. Az ortodoxok mentségére meg kell jegyeznünk, hogy ekkor nem csak az ortodox egyházzal kötött hasonló jellegű megállapodást a hatalom, hanem a református, az evangélikus, a presbiteriánus, az unitárius, az örmény katolikus, a lipován, az izraelita és a muzulmán egyházakkal is. Az egyházi vezetők kinevezésébe való beleszólás jogát egyedül a római katolikus egyház utasította el. A görög katolikus egyházat előzőleg megszüntették, beolvastva az ortodoxba (Süle, 1990; Balogh 2002).

A bal-jobb oldallal kapcsolatos harmadik megvizsgálandó kérdés Simon szerint a *pártkontinuitás*. A poszt-szovjet térségen kívül mindenütt volt több-kevesebb ideig parlamentáris jellegű demokrácia, pártokkal és választásokkal. A rendszerváltás során sok helyen ezek a pártok tértek vissza a politikai életbe, elfoglalva eredeti helyüket a bal-jobb skálán. Romániában is ez történt, amikor a posztkommunista utódpárt után elsőként a „történelmi pártok”, a Nemzeti Liberális Párt (PNL) és a Kereszténydemokrata Nemzeti Párt (PNTCD) jöttek létre, tömörítve a jobboldali ellenzékét.

A *nacionalizmus* kérdése szintén megosztja a posztkommunista régiót. Míg Magyarországon a rendszer kifejezetten küzdött a nacionalista megnyilvánulások ellen 1944-ben a Román Kommunista Pártban igen erősen felülreprezentáltak a kisebbségek, azonban a nemzeti vonal lassan előtérbe kerül. Fordulópontot jelentett 1952-ben a Luka-Pauker-Georgescu vonal félreállítás (Süle, 1990; Balogh 2002). Ezt követően a hatalom a nacionalizmust fokozódó mértékben építette be ideológiai fogalomtárába, eljutva végül a Ceaușescu féle ultra-nacionalizmusig.

4.2 A bal-jobb mint a politikai orientáció eszköze.

Önellhelyezés és a pártok elhelyezése.

Ezek után térjünk rá az operacionalizálásra. Elsőként arra kérdeztünk rá, hogy különböző törésvonalakat (konfliktusokat) mennyire tartanak fontosnak a megkérdezettek. Ezek között ott volt a bal-jobb is¹⁴. Négy item esetében lehetőségünk nyílik a „Konszolidáció” kutatás országosan reprezentatív adataival való összehasonlításra (5. táblázat)

14 A kérdés pontos megfogalmazása: „Milyen mértékben súlyosak szerinted Romániában az alábbi konfliktusok ...” 1- egyáltalán nem súlyos, 2- kevésbé súlyos, 3- súlyos, 4- nagyon súlyos. A táblázat átlagértékeket tartalmaz

5. táblázat. Mennyire fontosak az alábbi konfliktusok Romániában

	egyetemisták		Románia:
	magyar	román	1998
szegények-gazdagok	2,88	2,57	3,0
románok-magyarok	3,19	2,70	2,85
öregesek-fiatalok	2,11	2,26	2,69
faluközség-város	1,99	1,91	-
alkalmazott-munkaadó	3,01	2,97	-
Erdély-Regát	2,52	2,26	-
ortodox-nem ortodox	2,26	2,38	-
régi rezsim emberei és ellenfelei	2,65	2,60	-
politikai bal-jobb	2,77	2,73	2,73

A bal-jobb konfliktus súlyát az átlagok szintjén a két egyetemista, valamint az országos mintába került válaszadók ugyanúgy ítélték meg. Különbösek mutatkoznak viszont a különböző konfliktusok súlyosság szerinti sorrendjében, abban, hogy hány a bal-jobb ellentéténél súlyosabb konfliktust érzékeltek. A román egyetemisták szerint csak az alkalmazott-munkaadó konfliktus súlyosabb ennél. A magyarok viszont legsúlyosabbnak a román-magyar konfliktust tartják. Esetükben a bal-jobb elé került, az alkalmazott munkaadó mellett, a szegény-gazdag konfliktus is. Viszonylag jelentéktelennek ítéli meg mindkét almintát a falusiak és városiak, öregek és fiatalok, ortodoxok és nem ortodoxok, valamint az erdélyiek és regátiaiak közti konfliktusokat. Az országos minta a szegény-gazdag konfliktust vélte a legsúlyosabbnak, de a bal-jobb szembenállásnál az etnikai konfliktust is élesebben érzékelte. A válaszokból tehát kitűnik, hogy a bal-jobb a romániaiak, illetve a kolozsvári egyetemisták szerint törésvonal, de korántsem a legfontosabb. *A magyar egyetemisták esetén például az etnicitás igen könnyen felülírja.* Ugyanez az országos mintán is igaznak bizonyult, a kolozsvári román egyetemistáknál viszont nem.

A bal-jobb skála orientációs sémaként való „működőképességét” jelzi, hogy hányan képesek magukat elhelyezni rajta elhelyezni. A kérdőívben a nemzetközi kutatási gyakorlattal összhangban arra kértük a válaszadókat, hogy egy 1-től 10-ig tartó skálán jelöljék be magukat, ahol az 1-es a bal, a 10-es pedig a jobboldal „végpontja”. A skálán való önelhelyezés képessége

az EU tagországokban 75 és 95 százalék közötti. Magyarországon az EU legalacsonyabb értéksávját közelíti (Simon, 1999). A „Konszolidáció” adatfelvétel szerint Romániában 66,5 százalékos volt. Ehhez képest az egyetemista mintában meglepően magas értékeket kaptunk: a románok 92,4, a magyarok 78,5 százaléka adott érvényes választ.

A kapott eredményeket öt kategóriába soroltuk (szélsőbal 1–2; bal 3–4; közép 5–6; jobb 7–8; szélsőjobb 9–10):

6. táblázat. A bal-jobb skálán való önelhelyezés

	<i>kolozsvári egyetemisták</i>		<i>országos minta</i> <i>m = 5,38</i>
	<i>román:</i> <i>m = 5,59</i>	<i>magyar:</i> <i>m = 6,00</i>	
Szélsőbal	7%	5%	9%
Bal	15%	10%	17%
Közép	47%	44%	50%
Jobb	25%	30%	17%
Szélsőjobb	5%	10%	7%

Míg a román egyetemista és az országos minta esetén szinte az elméleti közéértéket kaptuk átlagként, a magyar egyetemisták ehhez képest jobbra helyezték el magukat. Mindhárom mintában érvényesül a középre irányuló tendencia, de a magyarok jelentős arányban (40%) helyezték magukat jobbra és szélsőjobbra. Ez a magyar országos átlaghoz képest is „jobboldali” (Simon, 1999). Meg kell jegyezni, hogy az adatfelvétel a magyarországi választási kampány alatt zajlott. Nem tudhatjuk biztosan, hogy ennek milyen hatásai voltak a válaszok alakulására.

Egy következő kérdésben az öt romániai parlamenti párt besorolását kértük. A román válaszadók ebben az esetben is nagyobb arányban tettek eleget a feladatnak. A PSD-t 77, a PNL-t 76 az RMDSZ-t 71, a PD-t 76, a PRM-t pedig 71 százalék tudta elhelyezni. A magyarok esetében ugyanezek az arányok: PSD:64, PNL:64, RMDSZ:67, PD:60 és PRM:64 százalék.

7. táblázat. A román parlamenti pártok a bal-jobb skálán. Román alminta

	PSD: $m = 3,90$	PNL: $m = 6,16$	RMDSZ: $m = 5,30$	PD: $m = 5,30$	PRM: $m = 5,02$
szélsőbal	26%	5%	15%	8%	32%
bal	46%	12%	18%	27%	13%
közép	12%	35%	32%	39%	14%
jobb	7%	37%	23%	20%	13%
szélsőjobb	6%	9%	9%	6%	27%

8. táblázat. A román parlamenti pártok a bal-jobb skálán. Magyar alminta

	PSD: $m = 4,31$	PNL: $m = 6,08$	RMDSZ: $m = 6,16$	PD: $m = 5,44$	PRM: $m = 5,64$
szélsőbal	23%	9%	6,7%	5%	40%
bal	44%	14%	8,7%	30%	6%
közép	13%	28%	36%	31%	6%
jobb	12%	31%	32%	24%	3%
szélsőjobb	8%	8%	12%	5%	44%

A jelenleg kormányzó Szociáldemokrata Pártot (PSD) minkét alminta igen nagy arányban balra sorolta. Mindkét esetben elég magas azok aránya, akik a szélsőballal asszociálták. A Nemzeti Liberális Párt (PNL) viszonylag biztonságosan kerül jobbközépre, míg a Demokrata Párt (PD) közép-balközépre. Az RMDSZ esetén viszont már jelentős eltéréseket találunk. A magyarok majdnem egy pontértékkal jobbra helyezik, mint a románok: szerintük ez a leginkább jobboldali parlamenti párt. Az is figyelemreméltó, hogy az RMDSZ-t a magyarok saját magukhoz képest is jobbra helyezték.

A bal-jobb skálával kapcsolatos problémák először a Nagy Románia Párttal kapcsolatban mutatkoznak. Eddig a pontig minden „gördülékenyen ment”: a nagy arányú önellhelyezés, a pártok elhelyezése arra engedett következtetni, hogy a bal-jobb skála jól működik. Itt azonban válaszadóink látható-

an két csoportra oszlanak. Abban a magyarok 84, a románok 59 százaléka egyetért, hogy a PRM szélsőséges párt, abban viszont már megoszlanak a vélemények, hogy jobb avagy baloldali. Megközelítőleg ugyanakkora arányban sorolják a pártot szélsőjobbra és szélsőbalra. *Ez mindenképpen arról árulkodik, hogy a bal-jobb jelentéstartalmának bizonyos dimenziói illetően nincs konszenzus.*

4.3 A bal- és jobboldal értelmezése

Hogy melyek lehetnek ezek a dimenziók, a bal- illetve jobboldal jelentésére vonatkozó nyílt kérdések segítségével keressük választ. A kérdezett maximálisan három-három választ adhatott, amelyeket egyenként kódoltunk. A baloldal esetén a románok 59, a magyarok 62 a jobb esetén 59 illetve 58 százaléka válaszolt értelmezhető módon. A második és harmadik választ is kódolva a baloldalra a románoktól 378, a magyaroktól 507 a jobbra pedig 360 és 468 választ kaptunk. Ezek első szinten összesen 151 különböző kifejezésbe csoportosulnak. Az értelmezhető válaszok száma ez esetben is elég magasnak mondható. Magyarországon a válaszolók aránya 52–59, Romániában 40–45 százalék körül szokott mozogni (Simon, 1999)

A válaszokat két szinten értelmezzük: egyrészt a nemzetközi kutatási gyakorlatnak megfelelő kódokat alkalmazzuk, másrészt az így kapott kategóriákon belül finomabb tartalomelemzést végzünk. Az említett kódok alapján a válaszokat 13 dimenziót hozunk létre. A tartalomelemzés majd ezeknek a dimenzióknak a kibontása lesz. A dimenziók és a hozzájuk tartozó esetszámokat a 9. táblázat foglalja össze.

A magyar és a román válaszolók a bal-jobb megkülönböztetést elsősorban ideológiai és értékdimenzióban értelmezik. Ezen belül az ideológiai dimenzió a magyarok számára fontosabb, válaszaik közel 1/3-át ide soroltuk. Fontosnak tűnik még a hatalomhoz való viszony dimenziója, valamint a gazdaság.

Vegyük sorra, hogy a válaszadók hogyan jellemzik a bal és jobboldalt dimenzióként.

Általános értékek tekintetében a baloldallal a magyarok és a románok is nagy számban asszociálták az *egyenlőséget* és a *szociális jogokat*. A románoknál kisebb esetszámmal jelenik meg a *szolidaritás*, valamint a *klasszikus szabadságjogok* hiánya. A jobboldalhoz a románok társítanak nagyobb arányban általános értékeket, nevezetesen a *szabadságot*, illetve a *klasszikus szabadságjogokat*. Ezek a magyarok esetén nem jelennek meg markánsan. Mindkét mintában jelen van az igazsággal való asszociáció.

9. táblázat. A bal- és jobboldal kategóriái

	bal		jobb	
	magyar	román	magyar	román
1. Értékek	129	119	125	92
<i>a. általános értékek (pl. szabadság, egyenlőség)</i>	43	87	13	48
<i>b. Attitűdök (pl. toleráns, agresszív)</i>	12	9	37	22
<i>c. Társadalmi változás értékei (pl. modernista, tradicionális)</i>	74	33	65	20
2. Ideológiák (pl. liberalizmus)	149	88	146	85
3. Hatalomhoz való viszony	85	67	74	85
<i>a. Kormányzati forma (pl. diktatúra, demokrácia)</i>	14	32	30	40
<i>b. Kormányhoz való viszony: ellenzék – hatalom</i>	51	16	37	15
<i>c. Rendszerhez való viszony (pl. régi rendszer, kapitalizmus)</i>	20	21	7	20
4. Pártok (PNL, SZDSZ)	16	14	16	7
5. Gazdaság (pl. piac, magas adók)	28	30	39	66
6. Érdekek (pl. munkás, gazdagok, lakosság)	20	12	10	–
7. Nemzetközi viszonylat (pl. EU párti)	–	1	2	3
8. Általános értékelés: jó - rossz	40	19	34	10
9. Egyéb	39	16	31	24
<i>Összesen</i>	<i>507</i>	<i>378</i>	<i>468</i>	<i>360</i>

Attitűdök (tulajdonságok) terén a magyarok és a románok eltérően ítélik meg a úgy a bal, mind a jobb oldalt. A magyarok szerint a baloldaliak *nonkonformisták* és *toleránsak*, szemben a *hatalomelvű, intoleráns* és *agresszív* jobboldallal. A jobboldal – intolerancia képzettársítás Magyarországon is magas esetszámmal szokott megjelenni (Simon 1999) A románok szerint a baloldaliak *zártak* és *visszafogottak*, míg a jobboldaliak *racionalisak, pragmatikusak* és *toleránsak*.

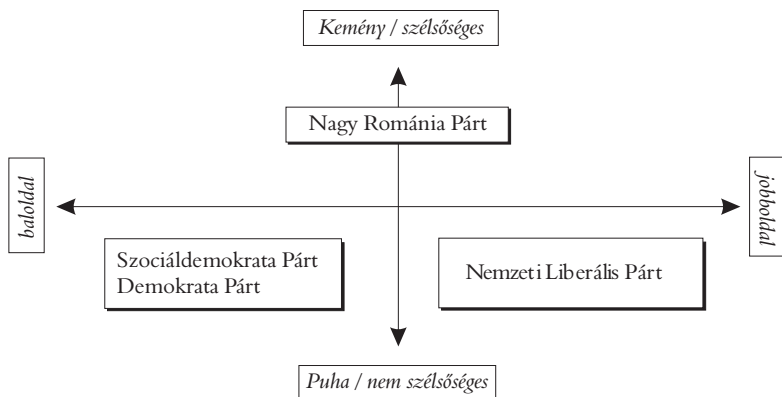
A társadalmi haladás értékei jelentik az első inkonzisztens dimenziót. Mindkét minta esetén ugyanakkora és meglehetősen nagy esetszámmal jelent meg a *tradicionális* illetve a *konzervatív* kifejezést úgy a bal mint a jobb oldalon.

Mannheim Károly tanácsát figyelmen kívül hagyva,¹⁵ összevontuk e kategóriákat és nem az ideológia, hanem a társadalmi változás értékei címszó alá helyeztük. Ezzel épp a kifejezés tisztázatlanságát érzékeltetjük. Egyesek számára ugyanis nyilvánvalóan az európai politikai gondolkodásban használt terminust jelenti. Gondot okoz azonban, hogy Romániában a „régí” intézmények a szocialista múlt örökségét is jelentik. Ennek védelme is minősülhet konzervatívnak, változáellenesség értelemben. Itt azt kell kiemelni, hogy a kontinuitást, az evolúciós fejlődést nélkülöző poszt-szocialista régióban, a poszt-totalitáriánus Romániában pedig különösképpen a fogalom problematikus. Meg kell említenünk, hogy nem arról van szó, hogy a román gondolkodás nem termelte volna ki a modern értelemben konzervatív irányzatot. Ennek legmarkánsabb képviselője Titu Maiorescu és a *Junimea* elnevezésű periodika volt. Maiorescu az ország mintakövető modernizációjáról fogalmazta meg igen kifinomult (és nem modernizációellenes) kritikáját. A román konzervatív hagyomány szintén magáénak vallhatja Eminescut, mint esszéírórt és publicistát. Az ő konzervativizmusa azonban problematikusabb, már az autochtonista nacionalizmus kevésbé termékeny mezejére vezet.

Az ideológiai dimenzióban is inkonzisztenciába ütközünk. Először is a *nacionalizmus* mindkét almintában markánsan megjelenik úgy jobb, mind bal oldalon. Meg kell jegyeznünk, hogy a jobboldalon való említése valamivel gyakoribb. Itt az előzőekben már említett problémáról van szó, hogy Romániában a kommunista diktatúrához ultranacionalizmus párosult. A nacionalista retorikát 1989 után a posztkommunista baloldali pártok is előszeretettel alkalmazták. A jobboldali Nemzeti Liberális Párt, valamint a Demokratikus Konvenció helyenként kifejezett a nacionalizmus ellen lépett fel. A magyarok esetén a jobboldalon a *nacionalista* mellett nagy esetszámmal jelenik meg a *nemzeti* is. A helyenként a bal helyenként a jobb oldallal társított román a magyarok egyértelműen pejoratív jelzővel illetik, míg a jobboldalon megjelenő magyar nacionalizmust a kevésbé elítélő nemzeti címkével látják el. A románok esetén e szemantikai megkülönböztetés nem jelenik meg, mivel a nemzeti és nacio-

15 Mannheim megkülönbözteti a konzervativizmust és a tradicionalizmust: „A tradicionalizmust, mint általános emberi sajátosságot megkülönböztetjük a konzervativizmustól, mint jellegzetesen modern és történeti jelenségtől. Létezik egy olyan általános emberi hajlam, ami abban nyilvánul meg, hogy szívósan ragaszkodunk a hagyományokhoz és kelleetlenül fogadjuk az újításokat. E tulajdonságot természetes konzervativizmusnak is nevezték. Mi mégis mellőzzük e csábító szót: természetes, és ezen általános emberi tulajdonság jelölésére Max Weber előszeretettel használt kifejezését a konzervativizmust vesszük igénybe” (Mannheim 1994: 52)

nalista megjelölésére egyaránt a „*nacionalist*” kifejezést használja. Péter László az eredményeket látva olyan értelmezési keretet javasolt, ahol a jobb-bal mellett a szélsőséges-nem szélsőséges kategóriák is megjelennek. Szerinte a nacionalizmust, illetve a Nagy Románia Pártot e tengelyen értelmezik a választók. Körösényi értelmezési keretében továbbgondolva tulajdonképpen annyit mondhatunk, hogy a román politikai mezőben a verseny nem egy-dimenziós és nem is redukálható a bal-jobb skálára:

1. ábra. A román parlamenti pártok két dimenzióban (Péter László javaslata)

A magyarok esetén a *liberalizmus* bal-jobb skálán elfoglalt helye sem egyértelmű. A románoknál ez kizárólag jobboldalon jelenik meg. Ennek magyarázata a romániai (PNL) és a magyarországi (SZDSZ) liberális pártok a politikai rendszeren belüli eltérő pozíciójára utal.¹⁶ A liberalizmus románoknál, szintén jobboldalon *kozmpolitizmussal* és *individualizmussal* egészül ki. A kozmpolitizmus a magyarok szerint balos jellemvonás (vagy ideológia). A *kommunista*, *szocialista*, és *szociáldemokrata* ideológia egyértelműen balra, a fasizmus pedig jobbra került. A magyarok esetén megjelenik még a jobb jellemzésében a *rasszista-xenofób*, a *keresztény* és a *polgári* jellemző. A keresztény eszme a románok esetén egyetlen-egyszer sem vetődött fel, aminek okáról már szól-

16 Nem feltétlenül képvisel mást a két politikai alakulat, pusztán a két pártrendszer eltérő elrendeződése miatt a liberalizmus kontextuális jelentése más helyet jelöl ki számukra a bal-jobb skálán. A két párt doktrínája között nincs jelentős eltérés (leszámítva a PNL helyenkénti „nacionalista elhajlásait”)

tunk. A polgári esetén pedig egy jól ismert magyarországi diskurzus visszatükröződéséről van szó. A románok viszonylag nagy számban használták a baloldalt a *populizmus* kifejezést.

Kormányzati formák terén a baloldalt mindkét alminta hajlamos a *diktatúrával* illetve a centralizációval azonosítani. Ennél sokkal nagyobb esetszámmal jelenik meg a jobboldal-*demokrácia* képzettársítás. Vagyis ha a baloldalt és a diktatúrát csökkenő mértékben húzzák is egy kaptafára a jobboldal, mint demokratikus oldal megnevezése fennmarad. (A diskurzus, ami jobboldalban (CDR), a demokrácia letéteményesét látta 1996-ig az akkori ellenzéki sajtóban, valamint az értelmiségi beszédmódban általános volt.) A bal a centralizációt, a jobb pedig a decentralizációt jelenti. Erről is szóltam már az előbbieken.

A románoknál és a magyaroknál egyaránt él az a meggyőződés, hogy a baloldalt az *ellenzék*, a jobb pedig a *kormánypart* megnevezésére szolgál. A magyaroknál az ilyen típusú magyarázatok aránya magasabb nyilván, mert az adatfelvétel épp a magyar választási kampány ideje alatt zajlott, amikor a jobboldali kormánypartot a baloldali ellenzék hívta ki. Megjelenik a bal, mint *régi rendszer* (szocializmus) vs. jobb, mint *kapitalizmus megkülönböztetés* is.

A *pártokat* tekintve mindkét minta viszonylag nagy számban említette a *Szociáldemokrata Pártot (PSD)* a bal, valamint a *liberálisokat (PNL)* és a *parasztpártiakat (PNTCD)* a jobboldalon. Ugyanitt jelenik meg a jobboldaliségét nevében hordozó, viszonylag jelentéktelen *Jobboldali Erők Szövetsége (UFD)*, valamint a magyarok válaszaiban az *RMDSZ*. A *Nagyrománia Párt (PRM)* a magyarok válaszaiban jelenik meg, mégpedig pont ugyanakkora esetszámmal bal és jobb oldalon. Ez a párt is egy olyan elem, amint azt már láthattuk, amivel a bal-jobb skála nem tud mit kezdeni. A magyarok esetén az eddigieknél kisebb esetszámmal megjelennek a magyarországi pártok is, mégpedig az *SZDSZ* és az *MSZP* bal, a *FIDESZ*, a *MIÉP* és a *KDNP* jobb oldalon. Ez csupán azt a nyilvánvaló ténytet mutatja, hogy a romániai magyarok a bal-jobb skálát egyszerre két politikai struktúrában való orientációra használják. *Ugyanakkor alá kell húznunk, hogy az is fontos törésvonal lehet a magyar célpopuláción belül, hogy a jobb-bal skála inkább a román vagy inkább a magyar politikai mezőben való orientációt szolgálja.*

A *gazdasági szférában* baloldalon egyértelműen kirajzolódik részben a szocialista gazdaságirányítás: *redisztribúció, állami beavatkozás, államosítás*, részben pedig a gradualista reformpolitika: *lassú reformok, külföldi kölcsönök*. A jobboldalt válaszadóink a neoliberális gazdaság szervezéssel: *piac, magántulajdon,*

verseny, minimális állam és ennek vélelmezett hatásaival: *munkanélküliség, társadalmi rétegződés* asszociálták.

Az *érdekek* terén, baloldalon a *munkásság*, a *tömegek* illetve a *közösség* szavak jelennek meg, jobb oldalon az *egyén*, a *felső és középosztályok*, valamint a magyarok esetén a *dszentri*. Ez utóbbi kifejezés arra hívja fel a figyelmet, hogy a bal-jobb értelmezésnek egészen távoli társadalomtörténeti rétegei is előbukkanhatnak.

Külpolitikai viszonylatban igen kis esetszámmal és csak a románoknál jelenik meg, hogy a bal inkább *Kelet* (Oroszország, stb.), míg a jobb *Nyugat* (EU, NATO stb.) fele orientálódik.

Egyéb viszonylag nagy esetszámmal kapcsolódó fogalmak a baloldal esetén a környezetvédelem és az ortodoxia voltak, mindkettő a magyarok esetében. A románok a jobboldalhoz rendet asszociálnak.

Összefoglalva mindezt úgy vélem, elég jól megközelíthetjük, hogy mit jelent a bal és a jobboldal értelme a kolozsvári egyetemisták számára. A románok esetében ha a fenti dimenziókat összeolvassuk a jobboldal esetén igen markáns körvonalazódó *liberális alternatíva körvonalazódik*, amelyben fontos értékek az egyéni szabadságjogok, a professzionalizmus és a ráció. Társadalmi kérdésekben tolerancia, individualizmus és kozmopolitizmus jellemzi. Gazdaságpolitikájában pedig neoliberális. A diákok mindezt könnyen asszociálják a szabadsággal és a demokráciával. A román pártok közül (egyéb-ként nem csak a diákok fejében, hanem a román parlamentben is) a nemzeti liberális párt képviseli ezt az alternatívát. Jobboldali uralmához hozzájárul, hogy Romániában és ortodox környezetben általában nem tudott nyugati értelemben vett kereszténydemokrácia kialakulni.

Baloldalon ezzel szemben egy *szocialista-szociáldemokrata alternatívát* találunk, amely erősen asszociálódik a múlt rendszerhez, mégpedig mint az előzőekben említettük a decemberi eseményekhez való viszonyon keresztül, amit a lakosság egy része a kommunista hatalomátmentés narratívájában értelmez. Értékei az egyenlőség és a szociális jogok, aminek biztosítása érdekében hajlandó az intervencióos gazdaságpolitikára és a piaci reformok késleltetésére. A centralizáció híve, szándékai szerint elsősorban az átalakulás veszteseit, a munkásokat, az „egyszerű embereket” képviseli.

Mindezzel azonban a gond: a bal-jobb skála nem képes olyan a román társadalomban igen reális törésvonalként jelentkező nacionalizmus kezelésre. Hasonlóképpen kilóg a rendszerből (némiképp illegitim) a legutóbbi választásokon 20 százalékot szerzett Nagyrománia Párt (PRM). Mindebből arra

következtethetünk, hogy a bal-jobb skála a politikai élet rendezésére való használata mindenképpen jogosult, de kizárólagossága némiképp „kozmetikázza” a román politikai valóságot, mintegy kifelejtve a „*csúf dolgokat*”, nevezetesen, hogy a román politikai rendszerben a bal-jobb mellett igen fajsúlyosan jelentkezik a szélsőséges (nacionalista) – nem szélsőséges törésvonal. Ez nem pedig nem vetíthető rá a bal-jobb skálára.

A magyarok képzetársításaira mindaz, amit eddig elmondtunk igaz, már csak azért is mert politikai kultúránk részben a románokéval egyazon folyamatok terméke. Esetükben azonban a Magyarország fele való párhuzamos orientáció jelenik meg plusz, módosító tényezőként. Ez megszünteti az előbb bemutatott liberalizmus jobboldallal való asszociációjának kizárólagosságát és helyenként újabb ellentmondó képzeteket hív életre. A nacionalizmus mellett a liberalizmusnak sincs konszenzualis értéke a bal-jobb skálán. Amellett, hogy a liberalizmus baloldalon is feltűnik jobboldalon maradt része mellé olyan ideológiák kerülnek, mint a kereszténység és a „polgári” eszme. Ezek pedig „eredeti kontextusukban” (mármint ahonnan válaszóink átvették) nem kimondottan itt helyezkedtek el. Vagyis a bal-jobb skálán való eligazodást a kolozsvári magyar egyetemisták számára a romániai működési zavarok mellett még „különböző sémák” egymásra csúsítása is nehezíti.

5. ÖSSZEFOGLALÁS

Almond és Verba szerint a politikai kultúra a politikai objektumokkal szembeni egyéni beállítódások eredője. Ezek alapján egy mátrixot tölthetünk ki egy népeiséget jellemző hiteles adatokkal. Kutatásunkban részben ebből a koncepcióból indulunk ki. A „*politikai kultúra-mátrix*” következő elemeire koncentrálnak:

- demokráciához való viszony, a demokrácia támogatottsága a lakosság (fiatalok) különböző csoportjaiban.
 - konkrét (köz)intézményekhez való viszony
 - demokrácia-értelmezések.
 - törésvonalak a román politikai mezőben és ezek lakossági észlelése.
- A jobb és baloldal értelmezése és használhatósága a politikai mezőn belüli orientációban.
- politikai és közéleti cselekvés.
 - az etnicitás szerepe a közéleti cselekvésben

Különös figyelmet fordítunk a fragmentáltság versus homogenizáltság problémakörének, mivel előzetes hipotéziseink szerint a fiatal korosztályokat vizsgálva Románia – a társadalmi polarizációval párhuzamosan – a politikai fragmentáció irányába halad.

Egy másik értelmezés szerint a politikai kultúrát nem az egyéni beállítódásokban kell keresnünk, hanem egy közösség kollektív tudáskészletében. E szerint a politikai kultúra a közösen osztott kulturális, magatartásbeli mintákat, konfliktuskeresési stratégiákat jelenti.

IRODALOM

- Almond, Gabriel – Verba, Sidney (1963): *The Civic Culture*, Princeton, (magyarul: A politikai kultúra (részletek), *Szofi* 1997/1, 2)
- Balogh László (2002) *Románia története*, Aula
- Bárdi Nándor – Kovács Éva – Misovicz Tibor (2002): Politikai attitűdök, nemzeti önképek az erdélyi magyarság körében, *Magyar Kisebbség* 2002/1.
- Brunner-Conze-Kosselleck (2001) *A demokrácia*, Józsoveg, 110.
- Bruszt-Simon (1992): „A nagy átmenet” *Politikatudományi Szemle* 1992/1.
- Civil Fórum 2000*, Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány, Kolozsvár 2001.
- Dahrendorf, Ralph (1990): *Reflections on the Revolutions in Europe*, Random House, London.
- Dan Dungaciu (2000): Conștiința etnică, conștiința civică și integrare europeană. In *Starea societății române după 10 ani de tranziție* (Bădescu – Zamfir – Zamfir – coord.), Expert
- Ely, John F. – Stoica, Cătălin Augustin: Tíz évvel az úr kitöltése után, *Regio* 2001/1.
- Foucault (2001): *A szexualitás története III.*, Atlantisz
- Gabriel, Oskar W. (1997): Politikai beállítódás és politikai kultúra, *Szofi* 1997/1, 2.
- Heath, Anthony – Evans, Geoffrey – Mărginean, Ioan (1994): Clasa socială și politică în Europa de Est (Osztály-hovatartozás és politika Kelet-Európában), *Revista de Cercetări Sociale* 1994/2.
- Ioan Mărginean (1999): Suportul populației pentru democrație (A demokrácia lakossági támogatottsága), *Sociologia Românească* 1999/2.
- Konrád György – Szelényi Iván (1989): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*, Gondolat
- Körösényi András (1993): Bal-jobb. Az európai és a magyar politikai paletta. *Politikatudományi Szemle* 1993/3.
- Körösényi András (1997): Politikai kultúra Magyarországon, *Szofi* 1997/1, 2.
- Mannheim Károly (1994): *Konzervatívizmus*, Cserépfalvi

- Péter László (2002): Az aranykorszak örökösei? A politikai szellem fenomenológiája. Szociológiai tanulmány a romániai átmenetről a BBTE diákjainak példáján, *Web/* 10. sz. 16.
- Sabina Fati (1998): „Decentralizare sau criza prin fragmentare” (Decentralizáció vagy fragmentációs válság), *Altera*, 8.
- Simon (1995): Mit jelent a demokrácia a magyarok számára?, *Politikatudományi Szemle* 1995/1.
- Simon János (1996): A demokrácia értelmezése a posztkommunista országokban, *Szociológiai Szemle* 1996/1.
- Simon János (1999): Két lábon álló demokrácia, avagy mit jelent a politikai elit számára a baloldal és a jobboldal? *Szociológiai Szemle* 1999/2.
- Süile Andrea (1990) *Románia politikatörténete*. In Hunya Gábor (szerk.) *Románia gazdaság és politikatörténete*, Atlantisz
- Szabó Ildikó – Örkény Antal (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája*, Minoritás
- Szűcs Jenő (1991): Vázlat Európa három történeti régiójáról. In *Bibó emlékkönyv* I. kötet 161–219.
- Voicu, Madalina (2001): Modernitate religioasă în România (Modern vallásosság Romániában), *Sociologia Românească* 2001/1–4.
- Zamfir, Cătălin (2001): Politica socială în România în tranziție (Romániai szociálpolitika az átmenetben). In Bădescu-Zamfir–Zamfir (szerk.) – *Starea societății române după 10 ani de tranziție* (A román társadalom helyzete 10 év átmenet után), Expert.

TAMÁS KISS

Democracy?! – elements of the students’ political culture from Cluj Napoca

According to Almond and Verba, political culture is the root of individual attitudes about political institutions. On that basis a matrix can be filled in with credible data characteristic of a population. The research partly starts from this concept. The following elements of a “*political culture matrix*” are focused on: a) attitudes to democracy, support for democracy in different groups of the population (the young); b) attitudes to specific public institutions; c) interpretations of democracy; d) schisms in the Romanian political arena and the perception of such on the part of the population; the interpretation and applicability of right and left in the orientation within the political field; e) political and public activity; f) the role of ethnicity in public activity.

Special attention is paid to the issue of fragmentation versus homogenisation, since, according to our hypotheses, observation of the youth sector reveals that Romania is proceeding towards political fragmentation in parallel with social polarisation.

According to another interpretation, political culture is not to be sought in individual attitudes but in the collective body of knowledge of a community. In this sense political culture involves mutually shared cultural and behavioural patterns and conflict-implying strategies.